

ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ

ULUSAL ESKİ TÜRK EDEBİYATI
SEMPOZYUMU

15-16 MAYIS 2009

TÜBİTAK

SULTAN AHMED BİN VEYS'İN "EYLEMEZ" REDİFLİ GAZELİ

İ. Çetin DERDİYOK*

Giriş

Celâyirli Devleti'nin kurucusu Şeyh Hasan'ın torunu, Sultan Üveys'in (Veys) oğlu olan Ahmed bin Veys XIV. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Türk edebiyatının Hasan oğlu ve Nesimi'den sonra gelen temsilcilerinden biridir (Şentürk, Kartal 2007: 75). Kaynakların bildirdiğine göre elde "eylemez" redifli Türkçe bir şiiri bulunan Sultan Ahmed bin Veys'in bu gazeline Namusî, Ahî, Zeynî, Mukîmî ve Ömer tarafından beş nazire yazılmıştır (Canpolat 1995: 223-226).

Çalışmamızda, Sultan Ahmed bin Veys'in "eylemez" redifli gazelinesi, nazireleriyle karşılaştırılarak incelemeyi ve şairin edebi kişiliğini daha ayrıntılı belirlemeyi planladık; fakat nazirelerle karşılaştırılması bu bildirinin sınırlarını aşacağından burada daha çok Ahmed bin Veys'in gazelinesi klasik yöntemle incelemeye ve nazirelerle ilgisine kısaca değinmeye çalışacağız.

İnceleme

*Kim ola dün gün içinde fikr ü tedbîr eylemez
N'eylesün tedbîr-i bende çün ki takdîr eylemez*

Dün gün (T) : Gece gündüz, sürekli, daima.
Tedbîr-i bende (A, F): Kulun aldığı önlem.

Dün gün içinde fikr ü tedbîr eylemez, kim ola? Tedbîr-i bende n'eylesün çün ki takdîr eylemez.

İçinde hiçbir zaman (gece gündüz) tedbir almayan var mı? Fakat kulun tedbiri yetmez; çünkü kaderi belirleyemez, kaderi değiştiremez.

Burada insanların işlerinde mutlaka tedbir aldıkları, fakat "kul ne kadar önlem alırsa alsın kaderi değiştiremez" düşüncesi işlenmektedir. Kaderci bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşım, Cebriyyeci kader anlayışına daha uygun düşmektedir. Şair Nâbî'de de bu yaklaşımı görürüz (Mengi 1987: 66). Bunun için Mine Mengi'nin "Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî" adlı kitabına bakılabilir.

*Hayr u şer nakkâşî bî-çün yazdı bir levh-i cebîn
Âdem oğlu cehd idüp ol nakşî tağyîr eylemez*

Hayr u şer nakkâşî: İyi kötü her şeyin kendisinden geldiği Tanrı.

Bî-çün (F): Sebepsiz, nedensiz, nedeni bilinmeyen.

Levh-i cebîn (A): Alın yazısı, kader.

Cehd (A) : Çaba, uğraş.

Ol (EAT): O işaret sıfatı.

Tağyîr eylemek (A, T): Değiştirmek.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Hayr u şer nakkâşî, bî-çün bir levh-i cebîn yazdı; Âdem oğlu, ol nakşî cehd idüp tağyîr eylemez.

Hayır ve şerrin kendisinden geldiği Tanrı, bilinmeyen bir sebeple kaderi yazdı; insanoğlu, bu kaderi ne kadar uğraşırsa uğraşsın değiştiremez.

Burada kaderin Tanrı tarafından belirlendiği, insanın ne kadar çalışırsa çalışsın bu kaderi değiştiremeyeceği vurgulanıyor.

*Âyet-i nehnu kaseknâ¹ ma'nîsin her kim bilür
Yef'alu'llah mâ yeşâ² bu sırrı tefsîr eylemez*

Âyet-i nehnu kaseknâ: Nehnu kaseknâ ayeti.

Ma'nîsin: Manasını.

Her kim bilür: Her kimse ki bilir, bilen kimse, kişi.

Her kim "Âyet-i nehnu kaseknâ" ma'nîsin bilür, "Yef'alu'llah mâ yeşâ" bu sırrı tefsîr eylemez.

"Biz paylaştırdık." ayetinin anlamını bilen, "Tanrı dilediğini yapar" ayetinin anlamını açıklayamaz.

Şair, burada yine kader anlayışını belirtiyor. "Tanrının dilediğinden başkası olmaz" kesin yargısını ortaya koyuyor.

*Her kime oldı müyesser künc-i genc-i ma'rifet
Pâdişâh-ı vakt olupdur hizmet-i mîr eylemez*

Müyesser (A, Yüsr'den): Kolaylıkla olan, kolay gelen, nasip, kısmet.

Her kime oldı müyesser (F, T, A): Bir şeyin kısmet olduğu kimse;

Künc (F, Günc) : Köşe, bucak; mahzen

Künc-i genc-i ma'rifet (F, A): Bilgi hazinesinin mahzeni.

Pâdişâh-ı vakt (F, A): Devrin sultanı.

O olupdur (T): Ulaş ekinden sonra daha çok isim ve durum bildiren sözcüklerden sonra kullanılan bildirme eki getirilmiş.

Hizmet-i mîr: Efendiye hizmet etme.

Her kime künc-i genc-i ma'rifet müyesser oldı; pâdişâh-ı vakt olupdur, hizmet-i mîr eylemez.

Marifet hazinesine ulaşan kişi, zamanın sultanı olur; efendisine hizmet eden bir köle olmaz.

¹ Kur'ân, Sure XLIII, Zuhur Suresi, Ayet 32, "Nahnu Kaseknâ" (Biz paylaştırdık) "Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında biz paylaştırdık", Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, TDV Yayını, Ankara 1993, s. 490. (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Doç. Dr. Ali Turgut, Doç. Dr. Mustafa Çağrırcı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Doç. Dr. Sadrettin Gümüş)

El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, El-Tab'atu's-Sâniyye, El-Kahire M. 1988 / H. 1408, s. 692.

² Kur'ân, Sure XIV, İbrahim Suresi, Ayet 27, "Yef'alu'llahu mâ yeşâ" Allah dilediğini yapar. Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, TDV Yayını, Ankara 1993, s. 258. (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Doç. Dr. Ali Turgut, Doç. Dr. Mustafa Çağrırcı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Doç. Dr. Sadrettin Gümüş)

El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, El-Tab'atu's-Sâniyye, El-Kahire M. 1988 / H. 1408, s. 665.

Beyitte şeriat, tarikat, marifet, hakikat aşamalarından marifet aşaması kastedilmiştir. Bu aşamada tarikat yoluyla Tanrı yolunda ilerleyen, nefsinin terbiye eden bir dervişin halinden söz edilmektedir. Marifet yoluyla da hakikate ulaşılır. Fenafillâh olan kişi, O'na yani vahdet-i vücuda, Tanrı'ya kavuşmuş olur. Yani gerçek sultanlığı bulur.

*Her kimüñ kim 'aklı vardur ol bilür hâli nedür
Bu günü tañlaya koyup anı te'hîr eylemez*

Her kimüñ kim 'aklı vardur (F, T, A): Akli olan kişi.

Hâl (A): Şimdiki zaman, içinde bulunulan zaman, durum; tasavvufta kendinden geçme, vecd durumu için kullanılır. Tasavvuf yolunda ilerleyenler amellerinin ilerlemesiyle derece, hâl kazanırlar.

Tañlamak (Tarama Sözlüğü): Hayret etmek, şaşmak, garip bulmak; şaşırtmak.

Tañlaya komak: Şaşırp kalmak, şaşkın bir durumda olmak.

Anı: Onu.

Te'hîr eylemek: Bir işi ertelemek.

Her kimüñ kim 'aklı vardur, "hâli nedür" ol bilür; bu günü tañlaya koyup anı te'hîr eylemez.

Akli olan kimse, şu anın kıymetini bilir; şaşkın ve sersem bir şekilde dolaşmaz, bugünün işini yarına bırakmaz.

Akli olan kimse, hâl'in yani Tanrı yolunda ilerlemenin değerini bilir; yolunu kaybetmiş gibi şaşkın, sersem bir şekilde dolaşmaz, bugün yapılması gereken işi yarına bırakmaz.

Beyitin her iki şekilde de açıklanabildiği görülüyor. Bu duruma iham sanatı adı verilir. Birinci açıklamada, "zamanın geçici olduğu fark ettirilerek, şimdiki zamanın kıymetinin bilinmesi" üzerinde duruluyor.

İkinci açıklamada "tasavvuf düşüncesine göre Tanrı yoluna girmiş bir kimsenin, Tanrı aşkıyla ve irfanla derece kazanarak yolunda ilerlemesi" dile getiriliyor. Bu açıklama, şiirin bütününe anlam bakımından daha uygun düşüyor.

*'Ârif oldur hâliyâ işbu ölümlü dünyede
Şâhid ü şem' ü şarâb u [sâzi] taksîr eylemez*

'Ârif (A, İrfan'dan): Bilen, bilgide ileri olan; âşinâ, vâkıf; Hakkı, hakkı ile bilen; sabırlı ve dayanıklı; çok düşünmeye ihtiyaç duymadan gördüğünü bilen ve anlayan; anlayışlı.

Hâliyâ (A): Şimdiki hâlde, şimdiki zamanda.

İşbu (Uşbu, EAT): Bu.

Şâhid (F): Güzel.

Sâz (F, Sâhten): Yapmak mastarından emir köküdür. Eden, yapan, uyduran, düzen anlamlarına gelir, çoğu kez birleşik sözcükler yapar. Dem-sâz: Arkadaş, refik, hem-dem, dost, sırdaş; evham-saz: evham veren, vehim veren, vehimlendiren.

Taksîr (A, Kasr'dan): Kısaltma, kısma; kusur, hata, kabahat, suç; günah; bir işi eksik yapma; bir şeyi yapabilirken yapmama; zayıflatmak, süslük etmek, geri kalmak.

Taksîr eylemek: Eksiklik yapmak, kusurlu olmak.

Hâliyâ, işbu ölümlü dünyede "Şâhid ü şem' ü şarâb u [sâzı] taksîr eylemez" 'ârif oldur.

Bu ölümlü dünyada mum yakılarak aydınlatılan, güzellerin oynadığı, içkili müzikli eğlence meclisinden uzak kalmayan kimse, bilge kişidir.

Beyitte bir eğlence meclisi tasvir edilerek asıl arif, olgun kişinin bu meclisin gereğini yerine getiren kimse olduğu belirtiliyor. Yani arif, mumla aydınlatılmış mecliste mey içer, güzel sever, müzik dinler.

Burada sayılan öğeleri, simgesel olarak da düşünebiliriz. Örneğin şahid, sevgili, ilahi varlık, Tanrı; şem' yol gösterici şeyh, bilgi; şarab ilahi aşk; saz, zikir ve törenlerde kullanılan müzik araçları olabilir. Bu anlamın şiire daha uygun düştüğünü de söyleyebiliriz.

Defter-i 'ömri hisâbı âhir oldı câhilüñ

Bed 'ameldür cüz gamı bîhûde tevfir eylemez

Defter (A, Çoğulu Defâtir; Yunanca iki kanatlı manasına gelen bir kelimedden alınmıştır) : Not yazmağa, ders için veya ticari hesaplara mahsus kâğıttan beyaz kitap; pusula; liste.

Defter-i 'ömr: Ömür defteri, hayat defteri.

Âhir olmak (A, T): Sona ermek, bitmek.

Câhil (A): Öğrenim görmemiş, okumamış; bilgisiz; belli bir konuda yeterli bilgisi olmayan; *halk ağzında* Deneysiz, genç, toy (delikanlı veya kız).

Bed 'amel (F, A): Kötü iş, zararlı davranış ve işler.

Cüz (A): Kısım, parça; bir şeyin bir parçası; kitap forması; bütünün karşıtı; küçük parça.

Gam (A, Gamm, Çoğulu Gumûm): Keder, tasa, dert, elem, kaygı.

Bî-hûde (F): Boşuna, beyhude, boşu boşuna.

Gam-ı bîhûde: Boş, anlamsız üzüntü.

Tevfir (A): Artırma, çoğaltma, bir kimsenin hakkını tam olarak verme.

Câhilüñ defter-i 'ömri hisâbı âhir oldı; bed 'ameldür; cüz gamı bîhûde tevfir eylemez.

Cahilin, yani Tanrı yolundan ve aşkından habersiz kişinin ömür defteri tükenmiştir, aslında o yaşamıyordur. Bu kötü bir durumdur, kötü bir iştir, günahtır. Sokrates'in "Sorgulanmayan bir hayat yaşanmaya değer" sözleriyle de uyuyor bu anlatım.

Burada kısaca Tanrı yolundan uzak olmanın gerçek yaşamdan uzak olmakla eş değer olduğu anlatılmak isteniyor.

Dem geçürdi merdüm-i dil-hasta-i çeşmüm benüm

Cüz sirişk-i lâle-gün der-nâme tahrîr eylemez

Dem geçürmek (F, T): Zamanı geçirmek, bir şeyin vaktinin, süresinin geçmesi;

Merdüm (F): İnsan, adam; *mecaz* Gözbebeği.

Dil-hasta (F): Gönlü hasta; *mecaz* Âşık.

Çeşm (F): Göz.

Sirişk (F): Gözyaşı.

Lâle-gün (F): Lale renkli, kırmızı, al.

Der-nâme (F): Mektup.

Tahrîr (A): Yazı yazma.

Benüm merdüm-i dil-hasta-i çeşmüm dem geçürdi; cüz sirişk-i lâle-gûn der-nâme tahrîr ey-
lemez.

Benim gözümün âşık gözbebeği, zamanı geçirdi; azıcık lale renkli gözyaşıyla mektup ya-
zılmaz.

Burada ağlamakla çok zaman geçiren, ağlamaktan artık gözünde nerdeyse yaş kalmayan
bir âşığın durumu anlatılıyor. Çünkü şair, kan rengindeki azıcık gözyaşıyla mektup yazılama-
yacağını belirtiyor. Aslında burada abartılı bir anlatım da söz konusudur. Gözyaşının kan gibi
akması ve bunu mürekkep gibi kullanıp âşığın mektup yazmayı düşünmesi abartıdır. Fakat
âşığın sevgisinin şiddetini yansıtmaya bakıldığında da önemlidir.

*Kumrı vü bülbül okur Hak zikrini her dem velî
Ahmed ibni Veys okur bu sözi takdîr eylemez*

Kumrı (A, Çoğulu Kamâri): Kumru, dışına "kumriye", erkeğine "sakhar" derler.

Bülbül (Kimi kaynaklar Farsça, kimisi de Arapça olduğunu yazar, hatta Çoğulu Arapçalaş-
tırılarak "Belâbil" şeklinde de söylenir. Güzel renkli, ötücü bir kuş; andelip.

Okımak (T): Çağırarak, çağırmak, davet etmek; söylemek, demek; anmak, yad etmek.

Hak zikri (A; T): Allah'ı anma, zikir etme.

Her dem (F): Her zaman, daima, sürekli.

Velî (F): Fakat, lakin.

Velî (A): Sahib, mâlik, evliya, muin, muhafaza eden; küçük çocukların hâinden sorumlu
kimse; sıdık, baba; babanın babası, cedde de denir.

Ahmed ibni Veys: Bu gazeli yazan şair, Sultan Ahmed bin Veys.

Takdîr (A, Kadr'den): Kadir, kıymet bilmek; değerini, kıymetini, gereğini anlamak; kader;
düşünmek,

Takdîr etmek (A, T): Bir şeyin değerini bilmek.

Kumrı vü bülbül, her dem Hak zikrini okur, velî Ahmed ibni Veys bu sözi okur, takdîr ey-
lemez.

Kumru ve bülbül, daima Tanrı'yı zikir eder; fakat Ahmed bin Veys bu sözü okur fakat an-
lamaz, değerini bilmez.

Bu beyitte şair Ahmed bin Veys, bir bakıma kendisini eleştiriyor, tasavvuf düşüncesine uy-
gun olarak kendi benliğini hor, aşağı görüyor. Ahmed bin Veys, Tanrıyı zikrettiğini, fakat kuş-
lardan farksız biçimde bu sözleri değerlendiremediğini belirtiyor. Aslında takdir edememesi
de doğaldır, çünkü takdir Tanrı'nındır. Şair mutasavvıf bir yapıda olmakla birlikte dinin gere-
ğini de biliyor.

Sonuç

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Dini ve tasavvufi, bir bakıma felsefi konulu diyebile-
ceğimiz bu şiirin, gazelle benzeyen nazım adlı nazım şekliyle yazıldığını söylemek müm-
kündür. Gazeldeki âşıkâne konu ve anlatım bu şiirde görülüyor.

Ahmed bin Veys'in bu gazeline Namusî, Ahî, Zeynî, Mukîmî ve Ömer tarafından beş na-
zire yazılmıştır. Nazire şiirin, örnek alınan şiire benzediğini düşünmek doğaldır. Klasik
şiirimizdeki nazireler, mutlaka örnek alınan şiirle aynı kafiye ve vezinde olurlar. Bundan
başka anlatımda da benzerlikler bulunabilir. Bu düşünceyle Ahmed bin Veys'in şiiriyle na-
zireleri karşılaştırdığımızda bir iki ibarenin dışında anlatım benzerliği tespit edemedik. Bu du-

rum, kanımızca nazire yazan şairlerin başarısını gösteriyor. Ayrıca nazire geleneğinin kuru bir taklit olmadığını kanıtlıyor. Bu tespitin klasik Türk şiiri geleneği ve edebiyat tarihi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

"Eylemez" redifli şiirlerin Sultan Ahmed bin Veys'ten önce de yazılıp yazılmadığını öğrenmek için baktığımız Yunus Emre Divanı'nda "eylemez" rediflerinin kullanıldığı iki şiir tespit ettik (Tatçı 1990: 119-122).

Ahmed Bin Veys'e yazılan bu nazirelerden başka pek çok şair tarafından "eylemez" redifli şiir yazıldığını da tespit ettik. Fakat bunları incelemek, bu bildirinin sınırlarını aşacağından konuyla ilgili vereceğimiz bilgileri burada sonlandırıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Armutlu, Sadık (1990), Sultan Ahmet. Celâyir [Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili], (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Canpolat, Mustafa (1995), Ömer Bin Mezid, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir, TDK Yayınları, Ankara.

El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm (M. 1988 / H. 1408), El-Tab'atu's-Sâniyye, El-Kahire.

Mengi, Mine (1987), Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, AKDITYK AKM Yayını, Ankara.

Özek, (Prof. Dr. Ali, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Doç. Dr. Ali Turgut, Doç. Dr. Mustafa Çağrı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Doç. Dr. Sadrettin Gümüş) (1993), Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, TDV Yayını, Ankara.

Şentürk, Ahmet Atilla ve Ahmet Kartal (2007), Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, (4. Baskı), Dergâh Yayınları, Ankara.

Tatçı, Mustafa (1990), Yunus Emre Divanı, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.

Metin

Sultân-râ'st

Kim ola dün gün işinde fikr ü tedbîr eylemez
N'eylesün tedbîr-i bende çün ki takdîr eylemez

Hayr u şer nakkâşî bî-çün yazdı bir levh-i cebîn
Âdem oğlu cehd idüp ol nakşî tağyîr eylemez

Âyet-i nehnu kasemnâ ma'nîsin her kim bilür
Yaf'alu'llâh mâ yeşâ bu sırrı tefsîr eylemez

Her kime oldı müyesser künc-i genc-i ma'rifet
Pâdişâh-ı vakt olupdur hizmet-i mîr eylemez

Her kimüñ kim 'aklı vardur ol bilür hâli nedür
Bu günü tañlaya koyup anı te'hîr eylemez

'Ârif oldur hâliyâ işbu ölümlü dünyede
Şâhid ü şem' ü şarâb u [sâzı] taksîr eylemez

Defter-i 'ömri hisâbı âhir oldı câhilüñ
Bed 'ameldür cüz gam-ı bîhûde tevfir eylemez

Dem geçürdi merdüm-i dil-hasta-i çeşmüm bentüm
Cüz sirişk-i lâle-gün der-nâme tahrîr eylemez

Kumri vü bülbül okur Hak zikrini her dem velî
Ahmed ibni Veys okur bu sözi takdîr eylemez

كونا چله بزه عايت ائدي بو بئله
 خفة بن خاللي بطلو اي افان دن
 طابو مشوره اولسا اولسون نيايه دوزلق
 حق سعادت نغني ديسون اما هر كاوش

الجمهورية	سلطان است	۶۱
-----------	-----------	----

اتم اولان كن ائيد فكر ديد ائله
 نيلسون ندير بئنه چون كه ندير ائلكه
 خيره نفاش بي چون نيز براج خيت
 اتم ائيل چو دايب اولن نئش نغني ائله
 ائيه نغز قسما نغفس هر كور بلور
 نغعل الله ما يشاء بر بزر قويد ائله

مَرَاوَاهُ سِيْرَ كَيْفِ كَيْفِ مَعْرِفَتِ
 يَا ذِكْرَهُ وَقْتَ الْوَلَدِ خِدْمَتِ سِيْرَتِ كُنْ
 مَرَاكِدِ كَرِ عَوَّلِ وَرَدِ زَاوِلِ بِلَيْنِ حَالِي نَدْدِ
 بُو كَيْنِ مَكَلَايَه قُرْبِي أَنْ نَا خِيَايَا كَرِ
 مَا رِبِ اْوَلَدِ خَالِيَا اِشِيْعَا الْمُرْتَدِيْعَا
 نَاوِدِ شَعِ شَرِيْ تَقْصِيْدِ اِيْتَا كَرِ
 نَقْزِ عَمِيْرِي حَيَايَا اِخْرَاوَاهِي جَاهِلِكِ
 بَدْمَلِ دَرْ حِزْمِي بِهَوِي قَرِيْبِي اِيْلَا
 ذَمِ كَيْفِي مَرْدَمِ دَلِيْلِي جِيْشَمِ بِنَمِ
 جِيْرِي سِيْرِي لَا اَلَا كَنْ دَر نَامِه تَجْمِيْرِي اِيْلَمِ
 قَرِيْبِي دَلِيْلِي اَوْ حَقِّ دِيْ كَرِيْنِ مَرْدَمِ وَا لِي

تعمیر بن زینار بوسوز نقوشنامه	
۶۶۱	نظیر ناصوسی
<p> زلفی کم در که جان خستد زنجیر آنکه یاگان آبرو که دوست غمگین پیر آنکه لاله چکی روشن گزین بلایه ناریک آید جانور دوزخین یک یله تئین آید بلکه پیوسته قشک خرابه خجیم آید نیا پیوسته در ویران تکیه آید مانا آید خشکی دیا که دمنایه لاله آیا غلگن صمه جایت پیز پیر آنکه طوطی گلن صومدم پر زرد کار ز لطفی </p>	